

НЕОБХІДНІСТЬ ПІДТРИМКИ ВІТЧИЗНЯНОГО ВЕЛИКОГО БІЗНЕСУ

Б.В. Деревянко,

ад'юнкт ДІВС МВС України, аспірант кафедри господарського права ДонНУ

Останнім часом у світовій економіці практично відбувся перехід до промислово-фінансової інтеграції. Процеси концентрації виробництва та об'єднання різних секторів господарства проходили об'єктивно впродовж розвитку людської цивілізації. В умовах тотальної глобалізації ці процеси набули гіпертрофічних масштабів. За даними ООН зараз у світі нараховується більше 60 тисяч транснаціональних корпорацій (ТНК), які мають 820 тисяч зарубіжних філій, а внутрікорпоративними контрактами охоплюють всі країни й види господарської діяльності. Обсяг продажів зарубіжних філій у відношенні зі світовим ВВП у 2000 році склав 50% [1, р. 9]. А в США на кожну із 200 ТНК припадає в середньому 0,2% ВВП [2, с. 76].

Капітал ТНК, який щоденно використовується у фінансових спекуляціях, у 1999 році досяг 1,5 трлн. дол. США, що у 29-30 разів перевищує щоденний світовий продаж товарів та послуг, а обсяги продажів лише однієї корпорації «General motors» перевищують ВВП таких країн, як Швейцарія, Австрія та Швеція разом узятих. Володіючи фінансовою міццю та маючи впливову підтримку з боку Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації з розвитку, Всесвітньої торгової організації та ін., що практично не регулюють діяльність ТНК, а скоріше сприяють їх функціонуванню, зменшуючи вплив національних урядів, ТНК спрямовують діяльність на захоплення нових ринків і підкорення економік окремих держав [3, с. 87-89].

Щоб визначити напрями діяльності ТНК в Україні не треба бути великим стратегом чи маркетологом, адже їх діяльність спрямована головним чином на захоплення вітчизняного ринку (причому, по можливості, повністю). Така політика з їхнього боку здійснюється й у відношенні інших країн. За допомогою політичних, економічних та інших методів «розчищаються» шляхи для ТНК.

Так, у Російській Федерації Міжнародний валютний фонд (який контролюється США) вимагає від уряду зруйнувати великі монополізовані об'єднання, і в першу чергу «Газпром» [4, с. 90], а в Україні М. Олбрайт примусила завод «Турбоатом» відмовитися від вигідного іранського замовлення [5, с. 27].

При цьому нам з трибун усіх рівнів пропонується розвивати малий та середній бізнес, а в розвинених країнах більша частка ВВП припадає на великі ТНК. Безперечно, малий та середній бізнес по-перше, є основою конкуренції, по-друге, дозволяє вирішувати одну з найголовніших проблем сучасності – проблему зайнятості населення. Проте, якщо бути відвертими, малий та середній бізнес спрямований головним чином на діяльність у сфері торгівлі та надання мілких побутових послуг, а не на розвиток стратегічних галузей промисловості. Як ми бачили вище, основна частина світового ВВП припадає не просто на великі підприємства, а на їх гіпероб'єднання. Слід погодитися з російським економістом, що малі підприємства, складаючи до 75–80% від загальної кількості господарюючих суб'єктів, забезпечують не більше 10–20% господарського обігу та обсягу промислової продукції, а «решта» належить корпоративним структурам, причому головним чином інтегрованим – концерновим компаніям, холдингам, фінансово-промисловим групам (ФПГ), консорціумам тощо [6, с. 85]. Ці пропорції підтверджують дані Бюро статистики США, які стверджують, що в 1984 році у цій країні діяло 3 млн. корпорацій у порівнянні з 13 млн. індивідуальних підприємців та 1 млн. товариств; на частку корпорацій припадало приблизно 89% загального доходу від підприємницької діяльності [7, с. 123]. У той же час малому та середньому бізнесу не вигідна деградація великого, адже як правило, вони є його частиною [8].

Актуальність підтримки вітчизняного великого бізнесу, і в першу чергу промислово-фінансового, є очевидною. Дослідженням цих питань займалася значна кількість українських і російських економістів та юристів, посилення на твори деяких з них є у статті. Головною метою статті є внесення конкретних пропозицій підтримки вітчизняних промислово-фінансових об'єднань, які повинні створюватися для виконання важливих державних завдань.

Отже, провідні російські й вітчизняні вчені встали на захист свого великого бізнесу. Зокрема росіяни стверджують, що розчленування таких гігантів як РАО «Газпром», РАО «ЕЭС России» не лише не поживить конкуренцію, а й призведе до створення багатошарових наростів посередників та криміналізації бізнесу [9, с. 34]. Негативні приклади знаходимо в авіації, де на базі Аерофлоту було створено більш ніж 400 самостійних авіакомпаній, з яких лише 20 життєспроможні, а решта маючи на балансі 1-3 літаки, облишені можливості нормальної організації польотів [10, с. 68].

В.К. Мамутов стверджує, що великі регіональні господарські структури здатні забезпечити раціональнішу систему господарських зв'язків, потіснивши посередників, які існують під виглядом малих підприємств і значною мірою слугують інструментом «тінзації» і криміналізації економіки. Він пропонує підтримувати малі підприємства, які виробляють товари, виконують будівельні, ремонтні роботи, надають побутові послуги населенню, а не махінаторські «фірми», що створюються з паразитичною метою [5, с. 29-30]. На його думку «Сьогодні вже ясно, що уряд має сприяти формуванню великих господарських об'єднань, корпорацій, фінансово-промислових груп, здатних конкурувати на світовому і регіональному ринках. У розвинених країнах тривають процеси створення супероб'єднань. А наш Антимонопольний комітет проводить політику розукрупнення наявних у нас об'єднань замість того, щоб розслідувати діяльність багато в чому підозрілої мережі нібито малих підприємств» [5, с. 30].

Слід погодитися з цими вченими, що знищення великих корпорацій не покращить ситуацію в економіці, а малий бізнес об'єктивно не зможе конкурувати з ТНК. Тому впливає необхідність підтримки вітчизняного великого бізнесу.

У нас же тривалий час конкурентними перевагами володіли іноземні інвестори, доки статтею 4 Закону України № 1457-III від 17 лютого 2000 року «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» не було скасовано дію Закону України № 2198-XII від 13 березня 1992 року «Про іноземні інвестиції», Декрету Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 року № 55-93 «Про режим іноземного інвестування», Постанови Верховної Ради України № 2198а-XII від 13 березня 1992 року «Про порядок введення у дію Закону України «Про іноземні інвестиції», пункту 5 Постанови Верховної Ради України № 94/96-ВР від 19 березня 1996 року «Про порядок введення у дію Закону України «Про режим іноземного інвестування».

Безперечно, хоча на початку 90-х років минулого століття надання пільг іноземним суб'єктам господарювання можливо певною мірою й було виправданим, нехтування правами вітчизняного товаровиробника було вкрай невірним. Але одночасна відміна пільг, раніше наданих іноземним інвесторам, також не була повністю справедливою, оскільки суперечила загальноправовому правилу дії зворотньої сили закону по відношенню до тих іноземних інвесторів, що вже розпочали діяльність в Україні, а також негативно позначалася на іміджу країни, ліпше було б зосередити увагу на підтримці вітчизняних промислово-фінансових об'єднань (до речі, частиною 3 статті 3 Закону Республіки Узбекистан від 30 квітня 1998 року «Про гарантії та заходи захисту прав іноземних інвесторів» було прямо передбачено, що акти законодавства, в тому числі відомчі нормативні акти, не мають зворотньої сили у випадках, коли їх виконання наносить шкоду іноземному інвестору чи іноземним інвестиціям [11, с. 115]). Проте, не будемо критикувати те, що вже зроблено, а перейдемо до розгляду проблем сучасного.

ТНК мають законні підстави здійснювати діяльність в Україні у різних організаційно-правових формах підприємництва (навіть, використовуючи назву ТНК). Визначення ТНК дається пунктом 1 статті 2 Конвенції про транснаціональні корпорації, ратифікованої Законом України № 921-XIV від 13 липня 1999 року «Про ратифікацію Конвенції про транснаціональні корпорації», далі у тексті Конвенція. Згідно з ним Сторони* визнають під поняттям «транснаціональна корпорація» юридичну особу (сукупність юридичних осіб): яка має у власності, господарському віданні чи оперативному управлінні відокремлене майно на територіях двох і більше Сторін; утворене юридичними особами двох і більше Сторін; зареєстроване в якості корпорації згідно з цією Конвенцією.

У пункті 1 статті 3 даної Конвенції міститься дозвіл на участь у ТНК юридичних осіб з третіх країн.

Згідно з методикою ООН до ТНК належать фірми з річним обігом, що переважає 100 млн. дол. США і філіалами не менше як у шести країнах. В останні роки ці критерії доповнено показниками: величини проценту продажів, які здійснюються за межами країни базування; частки активів, розташованих за кордоном, питомої ваги зарубіжного персоналу від усього персоналу компанії.

На основі цих ознак Комісія з транснаціональних корпорацій ООН визначила, що ТНК – це компанія:

- яка включає одиниці двох та більше країн, незалежно від юридичної форми та поля діяльності;
- оперує в межах системи прийняття рішень, які дозволяють проводити узгоджену політику та здійснювати загальну стратегію через один чи більше керуючий центр;

* Під словом «Сторони» маються на увазі держави – учасниці даної Конвенції, а саме, Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна.

- окремі одиниці якої пов'язані відносинами власності чи іншими відносинами таким чином, що одна з них (чи більше) може значною мірою впливати на діяльність інших, зокрема, поділяти знання, ресурси та відповідальність з іншими [12, с. 288-289].

Отже, користуючись нормами Конвенції, інших нормативно-правових актів України, ТНК мають можливість діяти на українському ринку і, не дивлячись на скасування привілеїв, що мали іноземні інвестори, загрожують захопленням вітчизняних ринків.

Небезпеку національним економікам ТНК становили ще на початку минулого століття, але тоді основним засобом захисту було державне регулювання цін та виробництва [Див.: 13, с. 46-48]. Однак зараз на перший план виходять питання, пов'язані зі створенням аналогічних великих вітчизняних фінансово-промислових об'єднань та їх підтримка з боку національного законодавства.

В Україні Законом «Про промислово-фінансові групи в Україні» № 437/95-ВР від 21 листопада 1995 року, далі по тексту Закон про ПФГ, та Положенням про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 781 від 20 липня 1996 року, далі по тексту Положення про ПФГ, передбачена можливість створення промислово-фінансових груп (ПФГ), головною метою яких (на відміну від ТНК) є не лише отримання прибутку та захоплення нових ринків, а реалізація державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України. Серед вітчизняних вчених з'являються думки на користь внесення до Закону про ПФГ змін, які б передбачили можливість створення ПФГ не лише для виконання державної програми [14, с. 53].

Проте у Російській Федерації, відповідний Федеральний закон «Про фінансово-промислові групи» [15, ст. 4697] якої не містить норми щодо обов'язкового виконання державних програм, з'являються аргументи на користь необхідності затвердження за ФПГ, що володіють необхідним науково-виробничим потенціалом, обов'язків виконання проектів народногосподарського чи субфедерального значення, а також надання їм дієвих пільг [16, с. 94; 17, с. 78-79].

В Україні ПФГ інакше як не під виконання державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, що затверджуються на певний термін або безстроково окремою постановою КМУ, не створюються. Тому відхилення Постановою Верховної Ради України № 87-XIV від 8 вересня 1998 року та Постановою Верховної № 780-XIV від 30 червня 1999 року проектів Закону України про внесення змін і доповнень до Закону України «Про промислово-фінансові групи в Україні», які було розроблено на основі Указу Президента України від 8 червня 1998 року «Про окремі питання створення промислово-фінансових груп» та Указу Президента України від 1 червня 1999 року «Про деякі питання створення промислово-фінансових груп» принаймні з точки зору збереження обов'язку ПФГ виконувати державні програми уявляється виправданим, адже Президентом пропонувалося скасувати цей обов'язок.

Проте зараз Закон та Положення про ПФГ містять зобов'язання груп виконувати державну програму (тобто зобов'язання одної сторони), майже не містять зобов'язань держави (іншої сторони) з питань підтримки їх у цьому. Більше того, у пункті 2 статті 1 Закону про ПФГ міститься норма, якою скасовуються пільги з питань оподаткування головного підприємства ПФГ, яке воно мало або може мати згідно з чинним законодавством України. Тому немає нічого дивного, що процеси створення ПФГ протікають доволі повільно. Учасники ПФГ для виконання державних програм повинні отримувати конкретні пільги. Проте й перехил в інший бік не призведе до бажаного результату, адже держава не може нескінченно надавати пільги господарюючим суб'єктам. Марнотратство може призвести до зловживань та анархії. Тому пільги головному підприємству й учасникам ПФГ повинні бути адресними й економічно обґрунтованими, повинні обчислюватися окремо для кожної ПФГ, а в разі необхідності й для кожного учасника з урахуванням важливості програми, для здійснення якої створено групу, її складності, галузі господарства, у якій здійснюється діяльність ПФГ, виду діяльності групи, наявності чи відсутності засобів та коштів, необхідних для виконання програми, фінансово-економічного стану учасників ПФГ тощо. При цьому держава повинна мати можливість у будь-який момент змінювати свою політику щодо кожної окремої ПФГ як у бік поширення пільг та привілеїв, так і в бік їх зменшення аж до повної відміни. Для більшої оперативності порушення питання пільгової політики ПФГ перед Верховною Радою України шляхом внесення відповідного законопроекту слід віднести до компетенції КМУ, який згідно зі статтею 93 Конституції України має право законодавчої ініціативи, згідно з пунктом 4 статті 116 Конституції України розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, виконання деяких з яких покладено на ПФГ, згідно із Законом про ПФГ та Положенням про ПФГ бере активну участь у створенні (реєстрації) ПФГ, перед ним щоквартально головне підприємство ПФГ звітує про виконання державної програми, з метою реалізації якої було створено групу, а отже КМУ має

інформацію про поточні справи у ПФГ. У той час як одними з впливовіших важелів державної підтримки господарюючих суб'єктів є надання пільг з оподаткування основними податками [Див.: 18], – відчутною підтримкою головного підприємства та учасників ПФГ може стати повне або часткове звільнення від основних податків – на прибуток та додану вартість. Однак, для уможливлення надання пільг окремим суб'єктам господарювання, необхідно до пункту 3 статті 17 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року, що вступить у дію з 1 січня 2004 року, зі змістом: «3. Ставки податків мають нормативний характер і не можуть встановлюватись індивідуально для окремого суб'єкта господарювання.», додати норму з таким змістом: «Виключенням є суб'єкти господарювання – головні підприємства та/або учасники промислово-фінансових груп.»

Отже, з урахуванням всього зазначеного необхідно з пункту 2 статті 1 Закону про ПФГ виключити норму, що ліквідує пільги головного підприємства ПФГ; до статті 4 Закону про ПФГ «Пільги, що надаються головному підприємству та учасникам ПФГ» за умови внесення зазначених змін до Господарського кодексу України додати пункт 5 з таким змістом:

«Кабінетом Міністрів України з урахуванням важливості програми, для здійснення якої створено ПФГ, її складності, галузі господарства, у якій здійснюється діяльність ПФГ, виду діяльності ПФГ, наявності чи відсутності засобів та коштів, необхідних для виконання програми, фінансово-економічного стану учасників ПФГ та інших факторів, які будуть визнані ним важливими, порушується питання перед Верховною Радою України про прийняття закону, який надасть головному підприємству та/або учасникам ПФГ на певний термін, що не перевищує терміну, на який створено ПФГ, наступні пільги:

- повне або часткове звільнення від сплати податку на прибуток;

- повне або часткове звільнення від оподаткування податком на додану вартість проміжної та/або кінцевої продукції ПФГ.

Кабінетом Міністрів України в будь-який момент може бути порушено питання перед Верховною Радою України про зміну або скасування даних пільг головному підприємству та/або учасникам ПФГ.»

При цьому пункт 5 статті 4 Закону про ПФГ слід викласти під номером 6.

Безперечно, знайдуться такі ПФГ, які будуть створюватися лише для отримання пільг, як це було у Російській Федерації, тому доречними є частина друга запропонованого пункту 5 статті 4 Закону про ПФГ, а також пункт 5 (який у разі внесення запропонованих доповнень буде викладено під номером 6) статті 4 Закону про ПФГ, що передбачає відповідальність за використання головним підприємством та учасником ПФГ пільг, наданих цією статтею, не для виробництва кінцевої та проміжної продукції ПФГ.

Певна річ, надання пільг не є єдиним (а тим більше найкращим) засобом підтримки вітчизняного великого бізнесу, – пошук оптимальних схем буде продовжено, а запропоновані зміни до Закону про ПФГ не стануть панацеєю від негараздів вітчизняного великого бізнесу. Проте такі зміни повинні зацікавити у необхідності реалізації пріоритетних державних програм шляхом інтеграції до ПФГ не лише відповідні державні органи, а й великі підприємства, банки, інвестиційні фонди та компанії, науково-дослідні установи й інші суб'єкти господарювання, дозволити їм відчутти державну підтримку та спроможність хоча б на власному ринку конкурувати з закордонними ТНК.

Література:

1. World Investment Report 2001. Promoting Linkages. – New-York – Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 2001.
2. Корняков В. Государственно-корпоративное направление развития экономики // Экономист. – 2000. - № 5. – С. 74-80.
3. Мовсесян А., Огнивцев С. Некоторые тенденции мировой экономики // Экономист. – 2000. - № 7. – С. 85-94.
4. Комаров В. Прямые иностранные инвестиции и транснациональные корпорации // Экономист. – 1999. - № 7. – С. 89-97.
5. Мамутов В. Економіко-правові важелі проти тіньової економіки // Вісник НАН України. – 2001. - № 1. – С. 24-32.
6. Омельченко Е. К проблеме взаимодействия малого и крупного предпринимательства в современном общественном производстве // Российский экономический журнал. – 2002. - № 8. – С. 84-87.
7. Петухов В.Н. Корпорации в российской промышленности: законодательство и практика: Научно-практическое пособие. – М.: Городец, 1999. – 208 с.
8. Цыгичко А. Инновационное взаимодействие малого, среднего и крупного предпринимательства // Экономист. – 2001. - № 11. – С. 12-18.
9. Городецкий А. Государство и корпорации в институциональной стратегии // Экономист. – 2000. - № 6. – С. 28-36.
10. Мильнер Б. Крупные корпорации – основа подъема и ускоренного развития экономики // Вопросы экономики. – 1998. - № 9. – С. 66-76.
11. Закон Республики Узбекистан «О гарантиях и мерах защиты прав иностранных инвесторов» от 30 апреля 1998 года // Узбекистон республикаси молиявий қонунлари. Финансовое законодательство республики Узбекистан / Гл. ред. Н.Э. Леткеман. – Ташкент, 1998. – 160 с.
12. Мировая экономика: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. И.П. Николаевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2000. – 575 с.
13. Законодательство различных государств о синдикатах и трестах / Перевод под редакцией и с предисловием И.М. Гольдштейна. – С.-Петербург: Издание Редакции «Вестника Финансов», 1910. – 111 с.
14. Уманців Г.В. Холдингові компанії та промислово-фінансові групи у сучасній економіці. – К.: ВІРА-Р, 2002. – 429 с.
15. Федеральный закон Российской Федерации № 190-ФЗ от 30 ноября 1995 года «О финансово-промышленных группах» // Сборник законодательства Российской Федерации. - 1995. - № 49. - Ст. 4697.
16. Якутин Ю. Господдержка и госрегулирование крупных корпораций в аспекте реализации их антикризисно-инвестиционного потенциала // Российский экономический журнал. – 1999. - № 5-6. – С. 93-95.
17. Дементьев В. Финансово-промышленные группы в российской экономике (спецкурс). Тема 10. Пути повышения качества проектов ФПГ // Российский экономический журнал. – 1999. - № 5-6. – С. 71-83.
18. Никитин С., Никитин А, Степанова М. Налоговые льготы, стимулирующие предпринимательскую деятельность в развитых странах Запада // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - № 11. – С. 48-56.